

Левицька Н.М.,

д.і.н., професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій, nadejda_ist@ukr.net

Коцюбанська О.О.,

к.і.н., доцент кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій, tandermind@ukr.net

Україна, м. Київ

СТУДЕНТСЬКИЙ «БЕРЕЗНЕВИЙ РУХ» 1878 РОКУ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ, ХІД, НАСЛІДКИ

На основі періоджерел у статті проаналізовано причини, характер, хід та наслідки студентського «березневого руху» в Україні. Продемонстровано боротьбу українського студентства за свої корпоративні академічні права та свободи, за українську національну ідею. Визначено роль студентської молоді в суспільно-політичному житті України. Проаналізовано вплив студентських виступів 1878 р. на загальноросійський студентський рух другої половини XIX – початку XX ст.

Ключові слова: «березневий рух», студенти, студентський рух, професори, протести, національна ідея, царський уряд, ректор.

Постановка проблеми. У другій половині XIX ст. відбувалися значні соціально-економічні та суспільно-політичні зміни в Україні. Ріст національної самосвідомості, прагнення до утвердження української національної ідеї, створення власної державності – все це хвилювало прогресивну частину українського населення. До неї ми відносимо й викладачів та студентів закладів вищої освіти. Зміни не оминали й студентську молодь. Тим більше, що царський уряд здійснював політику, спрямовану на зміцнення й об'єднання імперії, обрусіння іногородців. Ці ідеї проголошувались з кафедр університетів, які вели відверту боротьбу за розум і душу студентської молоді. Не зважаючи на деякі послаблення, що сталися у пост миколаївські часи, ідеї Миколи І щодо «приручення» професорів та студентів університетів визначали атмосферу цих навчальних закладів, намагання уряду зміцнювати монархічну ідею в нових

історичних умовах. Про це нагадували професорам університету св. Володимира учасники студентських заворушень у Києві наприкінці XIX ст.

Попри пасивність переважної більшості професури, студентство наприкінці 70-х – початку 80-х років XIX ст. почало активно виступати, відстоюючи університетську автономію, свої інтереси і права. Цей етап характерний для усіх університетів як етап академізму в студентському русі[1, с.18].

Початок цього періоду співпадає із піднесенням революційного руху у 70-х роках. Революційне піднесення в країні звичайно ж позначилося на настроях і діях студентства великих промислових міст, якими були Київ, Харків, Одеса.

Мета роботи. Дослідження, аналіз та науково-теоретичне обґрунтування причин, характеру, ходу та наслідків студентського «березневого руху» 1878 р. в Україні. Визначити роль студентської молоді в суспільно-політичному житті України другої половини XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. До сучасної історіографії можна віднести праці дослідників О. Іванова, В. Пальченкової, С. Посохова, О. Середи, С. Черкасової, А. Чортенка, Л. Грицик та ін. У їхніх працях продемонстровано новітню методологію, науковість та об'єктивність даної проблеми.

Ідеї руху за українську національну ідею завжди хвилювали частину студентського загалу. Тому виступ офіційної влади проти українства у другій половині XIX ст. викликав протест серед студентства, невдоволеного діями представників влади, спрямованими на придушення паростків національного відродження. Це одна з головних причин заворушень серед студентів наприкінці 70-х років XIX ст. Зростаюча національна свідомість зумовлювала внутрішній протест, який виявився в прагненні відстоювати свої національні права, але в координатах самодержавства. За даними поліцейського відомства, до українофільської партії входили не лише студенти, а й люди зрілого віку, представники науки, професори, вчителі гімназій. Їх матеріально підтримували багаті землевласники – українці[2, а. 14].

Іншою, локальною причиною була непопулярність серед студентів і прогресивних професорів ректора Київського університету проф. О. Матвеева, медика за фахом. Вона була зумовлена негативними морально-етичними якостями посадовця, а також відвертим «діляцтвом» в епоху капіталізації Києва.

Професор О. Матвеев, а також деякі інші професори, особливо медики і юристи за фахом, котрі мали приватну практику, обіймали, так звані «теплі» посади в банках, були домовласниками, членами акціонерних товариств та міського самоврядування. Постать професора-торгаша, акціонера, можновладця не сприймалася прогресивним студентством, викликала протистояння.

Атмосферу «академічної чистоти» порушували і професори-донощики. Їх доноси торкалися, як правило, прихильників української ідеї, так званих українофілів. Крім зазначених категорій викладачів, була й незначна за чисельністю група «вчених-гризунів», що нічого не бачили, крім своїх кабінетів і бібліотек, були байдужими до усього, в тому числі й до своїх студентів. Прихильники високої ідеї, борці за розвиток української культури, переслідувалися царатом. Зате процвітали представники різних професорських угруповань, які не могли викликати симпатії мислячих, прогресивно налаштованих студентів.

Серед причин виступів студентів Київського університету кінця 70-х років, можна назвати невдоволення професорами-торгашами, «професорами-гризунами» та донощиками. Та це локальна причина суто особистісного характеру. А от серед вагомих причин, що зумовили виступи студентів Київського університету 1877-1878 років, розголос яких дійшов до Харківського і Одеського університетів, були наступні: загальне піднесення революційного руху в Києві; поглиблення культурного й національного руху серед української інтелігенції та молоді 70-х років; опозиційні настрої, пов'язані з Турецькою війною; намагання внести зміни до ліберального Статуту університету 1863 р.; значна дистанція між професорами і студентами, низький моральний рівень частини професури, зневага до них студентів.

Апогеєм революційності студентів Київського університету був березень 1878 року. Проте йому передувала низка студентських заворушень, починаючи з 1877 року. Їх мета – відстояти людські права, усунути втручання жандармерії і поліції в університетське життя, позбутися викладачів, які втратили моральне право бути наставниками студентів.

На знак протесту проти арешту студента-медика Миколи Подольського, який стався після замаху на прокурора Котляревського, 300 студентів зібралися на зібрання в Київському університеті. Мова йшла не лише про безвинність Подольського М. і його хворобливий стан, а й про несправедливість, утиски, образи з боку місцевої поліції, проти студентів. Звернення до ректора, представників влади, генерал-губернатора нічого не дали.

Студенти вимагали передачі М. Подольського їм «на поруки». Вони розраховували на підтримку популярного серед них професора-юриста Б. Кістяківського. Студенти кілька разів, всупереч заборонам, організовували зібрання. Ректор вказував студентам на незаконність їх дій та запропонував розійтись, а хто ослухається буде притягнутий до університетського суду. Сто з присутніх студентів вийшли, решту взяли на список. Проте, наступного дня половина з тих, що залишили зал звернулися до проректора з вимогою, щоб їх також переписали.

Студентська непокора завершилась розправою – вироком університетського суду. Студенти-бунтарі були розподілені на чотири категорії. До першої категорії віднесли тих, хто був на підозрі у жандармів і поліції; хто був особисто неприязним ректору і проректорам, інспектору; хто брав активну участь у «березневому русі». До четвертої категорії увійшли ті, за кого просили професори та впливові знайомі; до третьої – родичі та знайомих членів суду; до другої – решту тих, що не увійшли до попередніх категорій.

У праці «Березневий рух» автор зауважив, що в складі професорів суду знайшлося чотири особи, які «... заявили свою незгоду з судом». Вирок університетського суду був наступним: 44 особи виключено на три роки з «вовчим білетом»; 75 – на два роки (без подальших обмежень); 10 – на один рік; 8 – винесено сувору догану; 6 – виправдано[3, с. 24]

У березні 1878 р. у Київському університеті навчалося 870 студентів і сторонніх слухачів. Із них 142 дістали різноманітні покарання. Незважаючи на санкції університетського суду і досить суворі кари, почалися арешти студентів і адміністративні висилки. Цей поліцейський захід зустріла з обуренням не лише студентська молодь, а й широка громадськість Києва. Як зазначалось у праці «Березневий рух»: «першу партію покараних студентів проводжали понад 1500 осіб, виконувались українські пісні, суголосні події». Київський губернатор повідомляв у Петербург: «Удаленных из Киева студентов товарищи и нигилисты провожали с песнями и криками «ура»». Одночасно до начальника київської жандармської управи був спрямований циркуляр, в якому зазначалося, що «...вся нынешняя история есть результат распущенности студентов... Виною всему профессору, которые, желая приобрести популярность вооружают студентов против своих же товарищей, других профессоров... Не мало студенческую историю раздували граждане Житецкий, Цветковский и все прочие хохломаны, которые нашли теперь приют в военной гимназии»[4].

Події березня 1878 року і передуючі їм, свідчать про загострення стосунків між професорами – прихильниками української ідеї та тими, хто проводив сумлінну русифікаторську політику царського уряду. Подібні розташування були і серед студентства.

«Березневий рух» став поштовхом до заворушень студентів Харкова, Одеси, Москви, Казані. В Одесі відбувалися студентські зібрання, на яких висловлювалося співчуття київським студентам, передбачалося надіслати до Києва депутацію з адресою. Адміністрація університету намагалася пом'якшити бунтарський вияв студентів шляхом розв'язання питання щодо проведення зібрань, відкриття студентської їдальні.

Харківські студенти тепло вітали киян, яких з «вовчим білетом» висилали за межі України. Московські студенти висловлювали свої симпатії до студентів-засланців, передавали їм харчі, одяг. Автор праці «Березневий рух» підкреслює, що цей рух – явище неминуче за сучасного стану студентства в російській державі і як таке, що його знищити та навіть послабити карними

заходами, воно потребує радикальних змін, перегляду як становища студентства, так і суспільства загалом.

Продовженням подій у Києві, Одесі навесні 1878 року були заворушення студентів харківських вишів. Треба підкреслити, що частина студентів Київського університету св. Володимира та Одеського університету продовжували сходитись на зібрання, ставити вимоги щодо поліпшення свого становища. У грудні 1878 року студенти Харківського ветеринарного інституту виставили з аудиторії професора Журавського через те, що він почав вдаватися до репресивних заходів на екзамені. На репресії проти студентів ветеринарного інституту відгукнулися їхні університетські колеги. Вони направили делегацію з проханням не карати студентів-ветеринарів.

Згодом до університету прибули поліцейські та було оголошено, що в університеті починаються канікули. Про це студенти дізналися прийшовши на лекції до університету. Студенти звернулися до ректора, з вимогою вивести поліцію з приміщення. Та цього не сталося. Тоді молодь звернулася до губернатора, який став вимагати, щоб студенти розійшлися. Ці «перемовини» завершилися тим, що проти 100-150 беззбройних студентів було виставлено цілий козачий полк. Сутичка закінчилась побиттям студентів нагаями, пролиттям крові. Сцену побиття бачили мешканці Харкова, які почали збиратися на вулиці біля університету. У людському натовпі лунали гнівні вигуки, було чути крики жінок. Деякі студенти, що вирвалися від козаків, вирішили звернутися до професорів за допомогою та захистом. Професори допомогли студентам, яких було побито. Вони написали протоколи, а покалічених було відправлено до клініки. За цим пройшли арешти студентів і заслання їх на північ.

Про виступи київських студентів у березні 1878 року офіційною владою замовчувалося. З цього приводу було офіційне повідомлення 10 квітня 1878 р., яке передрукував проурядовий альманах «Киянин». Цю офіційну прогалину вирішили заповнити самі учасники «березневого руху»: «І ось ми, не лише в інтересах Київського університету і загалом університетів, в інтересах російського суспільства та його життя вважали обов'язком зробити, що обіцяла

зробити офіційна російська преса...спробуємо передати сам факт ретельно, достовірно зробимо спробу пояснити все глибше й вірніше, ніж це зробили «Урядовий вісник» і «Киянин»[5, с. 8].

Про ставлення до «березневого руху» прогресивних викладачів Університету св. Володимира, прихильників української ідеї говорить той факт, що у публікації зазначеної брошури брав участь М. Драгоманов. У женецькій брошурі 1889 року «Лібералізм і земство в Росії» М. Драгоманов пише, що кілька рукописів із Києва відправлено було для тиражування до Галичини. З них була оперативно набрана та побачила світ брошура «Березневий рух». Кошти для видання цієї брошури зібрала Київська громада.

Значення цього видання підкреслює М.П. Драгоманов: «За останній час тільки книжечка «Березневий рух» виставляється як своєю докладністю, так і самим показом». І далі він закликає інші університетські міста йти «за достойним цивілізованих людей прикладом видавців київської книжечки, не задовольнятися казенними звітками про студентський рух»[6, с. 274].

М.П. Драгоманов, на нашу думку, дав об'єктивну оцінку студентських рухів у 70-ті роки, зокрема 1878 року. Він відзначав, що, по-перше, в усіх студентських протестах Росії виявлена менша частина протестантів, а не більша. А будь-який протест в ім'я корпорацій, наприклад, студентської, тоді тільки і має силу, коли за нього більшість корпорації. По-друге, аналізуючи громадську мотивацію участі студентів у «рухах», автор підкреслив, що «більшість всієї громади Росії занадто лакейська, щоб приєднатися до будь-якого протесту, а тут же той, хто не приєднується до студентського протесту, має водночас говорити, що «права студентські» дуже тісні, що всякий чоловік дуже недовго буває студентом, і що довелося б підставляти, якщо не голову, то усю кар'єру. У студентських рухах було більше студентів першого - другого курсів, а менше третього-п'ятого, що найкраще показує силу молодшого студентського волелюбства. По-третє, в тому останньому русі (кінець 70-х) виступало більше спільноти між студентами усіх вишів, ніж будь-коли раніше. По-четверте, кількість протестувальників мусить зменшитись після таких вчинків начальства, як відповідь «нагайкам» та

бажання академічних прав. Ця відповідь мусить же поставити перед студентами питання: битись чи миритись? І думку, коли битись, то битись зі зброєю, – тоді за щось ширше, ніж каси кухмістерські, сходи тощо. З іншого боку, сцени биття студентів в очах громади мусять в неї збудити думку про спільність студентської справи з суспільно-громадськими правами[6, с. 289].

Підводячи підсумок наведеним роздумам, М. Драгоманов вважає, що основа студентських протестів має бути більш широкою. «Люди, котрим дають вищу освіту, не можуть же не бачити гострої неадаптованості порядків наших... Як би там не було, а в Росії справді виступають проти неадаптованих державних порядків майже цілком тільки дуже молоді люди, найбільше студенти вищих шкіл – і, значить, тільки вони звертають громадську увагу на потребу зміни цих порядків»[6, с. 290].

Висновки. Отже, «березневий рух» 1878 року студентства Київського університеті не вийшов за межі академічних вимог. Молодь боролася за свої права і свободи, автономію університетів, за чистоту корпоративної етики. Вихід студентів на вулиці, демонстрації, зібрання, боротьба проти окремих викладачів та владних осіб – усе це мало вплив на прогресивно налаштованих професорів та широкий загаль населення. Студентський рух впливав на формування громадянської свідомості населення, акцентував увагу на соціальних проблемах в українських землях. Під впливом революційно налаштованих прогресивних громадських діячів, студентські рухи із суто академічних поступово переростуть у національні та революційні. Студентські виступи 70-80-х років XIX ст. показали не тільки генетичний зв'язок поміж окремих подій, але й загальне тло тодішньої сучасності. На тому тлі у недалекому майбутньому розгортатимуться революційні події, які кардинально змінять суспільно-політичне життя в країні. До цих змін докладе своїх зусиль студенська молодь українських вишів.

Література

1. Лазаревський Г. Київське студентство 50 років тому. / Лазаревский. – Записки. – Київ. – Кн.11. – 1917 р. – С. 18. 2.

2. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 442. Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. Оп. 839. – Спр. 89. Дані поліцейського відомства про входження до українофільської партії не лише студентів, а й людей зрілого віку, представників науки, професорів, вчителів гімназій. – Арк. 687.
3. Назаревський О. А. «Березневий рух» київських студентів р. 1878 // За століт. – К., 1928. – Кн. 3. – С. 24. – 122 с.
4. Газета «Киевлянин», 11 квітня 1878 р.
5. Мартовское движение студентов киевского университета 1878 года. – Львов: Изд. М. Ткаченка. Первая общинная Печатня, 1878. – С. 8.
6. Драгоманов М. Грунт, книжка та «препятствія» (листи і уваги про новини на Україні): Люди книжні і поліція: студентський рух в Харкові, Петербурзі, Києві і Одесі // Громада (Женева). – 1879. – №4. – 313 с.
7. Бухбиндер Н. Студенческие волнения в Киеве в 1884 году (По неизвестным архивным материалам) / Н. Бухбиндер // Каторга и ссылка. – 1930. – №5. – С. 91–103.

References

1. Lazarevskyi H. Kyivske studentstvo 50 rokiv tomu. / Lazarevskyi. – Zapysky. – Kyiv. – Кн.11. – 1917 r. – S. 18. 2.
2. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. F. 442. Kantseliariia Kyivskoho, Podilskoho ta Volynskoho heneral-hubernatora. Op. 839. – Spr. 89. Dani politseiskoho vidomstva pro vkhodzhennia do ukrainofilskoi partii ne lyshe studentiv, a y liudei zriloho viku, predstavnykiv nauky, profesoriv, vchyteliv himnazii. – Ark. 687. 3.
3. Nazarevskyi O. A. «Bereznevyy rukh» kyivskykh studentiv r. 1878 // Za sto lit. – K., 1928. – Кн. 3. – S. 24. – 122 s.
4. Hazeta «Kyevlanyn», 11 kvitnia 1878 r.
5. Martovskoe dvyzhenye studentov kyevskoho unyversyteta 1878 hoda. – Lvov: Yzd. M. Tkachenka. Pervaia obshchynnaia Pechatnia, 1878. – S. 8.

6. Drahoimanov M. Hrunty, knyzhka ta «prepiatstva» (lysty i uvahy pro novyny na Ukraini): Liudy knyzhni i polityka: studentskyi rukh v Kharkovi, Peterburzi, Kyievi i Odesi // Hromada (Zheneva). – 1879. – № 4. – 313 s.
7. Bukhbynder H. Studencheskye volneniia v Kyeve v 1884 hodu (Po neyzvestnym arkhyvnym materyalam) / H. Bukhbynder // Katorha y ssylka. – 1930. – № 5. – S. 91–103.

Levytska Nadiia

Doctor of historical sciences

**Professor of the department of Humanitarian Disciplines of National
University of Food Technology**

nadejda_ist@ukr.net

Kotsuibanska Olga

PhD in history

**Associate professor of the department of Humanitarian Disciplines of
National University of Food Technology**

tandermind@ukr.net

Kyiv, Ukraine

The article analyzes the causes, nature, course and consequences of the student «March movement» in Ukraine. Rising struggle of Ukrainian students for their corporate rights and freedoms, for the Ukrainian national idea was an outstanding example of the Ukrainian Rebirth. Being a part of democratic processes, student protest movement of 1878 had an impact on the all-Russian student movement of the late 19th - early 20th centuries.

Key words: «March movement», students, student movement, professors, protests, national idea, tsarist government, rector.

Відомості про авторів:

Левицька Надія Миколаївна

Доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін
Національного університету харчових технологій

Київ, вул. Анни Ахматової 19, кв. 96, поштовий індекс 02068

Моб. тел. 0957290560

e-mail: nadejda_ist@ukr.net

Коцюбанська Ольга Олександрівна,

Кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін

Національного університету харчових технологій

Київ, вул. Волго-Донська 58, кв. 17, поштовий індекс 02099

Моб. тел. 0939069176

e-mail: tandermind@ukr.net